

O.RƏCƏBOVUN AZƏRBAYCAN XALQ RƏQSLƏRİNƏ ƏSASLANAN FORTEPIANO MINIATÜRLƏRİ

Nigar MƏMMƏDOVA

Təqdim edilən məqalə Azərbaycan bəstəkarı Oqtay Rəcəbovun fortepiano yaradıcılığında xalq rəqslərindən bəhrələnmə üsullarının araşdırılmasına həsr olunur. Bu məqsədi həyata keçirmək üçün bəstəkarın "Qaytağı" və "Rəqs" fortepiano miniatürlerini, eləcə də "Qazağı" və "Azərbaycan" xalq rəqslərinə əsaslanan işləmələri təhlilə cəlb edilmişdir. O.Rəcəbov xalq rəqslərini həm instrumental, həm də xor üçün işləyərək maraqlı əsərlər ərsəyə gətirmişdir. Hər iki sahədə bəstəkar miniatür janrının və xalq rəqsinin səciyyəvi cəhətlərini üzvi şəkildə qovuşdurmuş, xor səslərinin, eləcə də instrumental işləmələrdə fortepiano alətinin imkanlarını dərinlən duyaraq ustalıq nümayiş etdirmişdir. Məqalədə bəstəkarın fortepiano pyeslərində və işləmələrində xalq rəqslərinin təfsir üsulları işıqlandırılmışdır.

Açar sözlər: Oqtay Rəcəbov, xalq rəqsləri, fortepiano işləmələri, melodiya, müşayiət.

XX əsrin ikinci yarısında Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbində özünəməxsus yeri olan bəstəkar Xalq artisti, professor, pedaqoq, ictimai xadim Oqtay Rəcəbovun yaradıcılığı milli köklərə bağlılığı və xalq musiqisindən ilhamlanan üslubu ilə seçilir. Bəstəkarın bəstələdiyi bütün əsərlərdə xalq musiqi janrlarına xas olan səciyyəvi xüsusiyyətləri, melodik və ritmik mənşəyi, məqam-intonasiya əsası özünü bariz şəkildə göstərir. Bu mənada bəstəkarın fortepiano yaradıcılığında xalq rəqslərindən qaynaqlanan miniatürlerin və işləmələrin mühüm yeri vardır. Öz müəllimi, görkəmli bəstəkar Fikrət Əmirovun məsləhətlərini hər zaman göz önündə tutan bəstəkar bütün yaradıcılığında xalq musiqi ruhuna köklənən əsərlər yaratmağa səy göstərmişdir [1, s.181]. O.Rəcəbovun xalq mahnı və rəqsləri əsasında fortepiano miniatürleri, xor üçün xalq rəqs işləmələri ifaçılıq repertuarında geniş yer tutur. Təqdim etdiyimiz araşdırmada əsas məqsəd bəstəkarın fortepiano üçün xalq rəqsləri əsasında pyesləri və işləmələrinin təhlilini həyata keçirməkdən ibarətdir. Tədqiqatın əsas tapıntısı isə bu təhlillərdən əldə edilən nəticələrə əsasən bəstəkarın xalq musiqi mənbəyindən bəhrələnmə üsullarını aşkara çıxarmaqla müəyyən edilir.

O.Rəcəbovun musiqisinin milli özünəməxsusluğu bir sıra cəhətlərlə büruzə vermişdir. Bəstəkarın xalq musiqi janrlarından bəhrələnməsi həm birbaşa, həm də musiqi dilinin elementləri, məqam-intonasiya, melodik və ritmik xüsusiyyətlərinin tətbiqi ilə səciyyəvidir. Hər iki üsul bəstəkarın həm iri formalı əsərlərində, həm də kiçik həcmli miniatürlərində ustalıqla tətbiq edilmişdir. Bəstəkarın bu istiqamətdə geniş təcrübələri həm instrumental, həm də vokal musiqisində özünü göstərmişdir.

Xalq rəqslərinin fortepiano musiqisində təzahürü həm orijinal əsərlərlə, həm də işləmələrlə təmsil olunur. O.Rəcəbovun fortepiano yaradıcılığında hər iki tipdə nümunələr yer almışdır. Məqalədə bəstəkarın xalq

rəqsinə istinad edən orijinal fortepiano miniatürleri, eləcə də işləmələr təhlilə cəlb olunmuşdur.

Təhlilə cəlb etdiyimiz ilk miniatür "Qaytağı" adlanır. Azərbaycan piano məktəbinin görkəmli nümayəndəsi Xalq artisti, professor Fərhad Bədəlbəyliyə həsr edilmiş bu əsər [2, s.186] xalq rəqsinin ritmik modelinə əsaslanan quruluşu, sürətli tempi (Allegro con brio) və coşğun xarakteri ilə orijinal musiqi nümunəsinə xas olan əlamətləri özündə əks etdirir. Digər tərəfdən bu pyes həm də eyniadlı xalq rəqsinin bəstəkar əsərlərində təcəssüm xüsusiyyətlərini ənənəvi olaraq davam etdirir. Xüsusilə burada T.Quliyevin eyniadlı fortepiano əsərində müşahidə etdiyimiz faktura, musiqi mətninin inkişaf xüsusiyyətlərini və forma quruluşuna xas olan əlamətləri görə bilərik. Hər iki bəstəkarda pyes üçhissəli reprizli formada yazılmışdır. Kənar hissələrdə triollardan təşkil edilmiş motivlərin sürətli şəkildə işləmələri inkişaf etdirildiyi halda, orta bölmədə fərqli xarakterə malik, akkordlu fakturası ilə seçilən mövzu yenə də T.Quliyevin əsəri ilə analogi cəhətləri əks etdirir. Əsərin Fərhad Bədəlbəyliyə ithaf olunması belə simvolik mənə kəsb edir.

Pyesin formasını ABA1 kimi təqdim etmək olar. A bölümü xalq rəqslərinin instrumental ifasına xas olan giriş xanələri (6 x) ilə başlanır. Bu kiçik parçada sanki zərb müşayiətini xatırladan ritmik formullu motivlər akkord və triollardan ibarət fakturası ilə diqqəti cəlb edir. Bu faktura qaytağı rəqslərinin ritmik formulunu vurğulayaraq bəstəkarların eyniadlı instrumental əsərlərində də geniş istifadə edilmişdir.

Əsas mövzu rəqsin məzmununa uyğun olaraq triollarla qurulmuş və sekvensiyalı inkişaf tipinə malik melodiya ilə xarakterikdir. İlk xanələrdən bəstəkarın milli məqam-intonasiyalardan ustalıqla bəhrələndiyini görmək mümkündür. Melodiya çahargah məqamına əsaslanır və xalq rəqslərinin melodik inkişaf prinsiplərinə uyğundur.

Nümunə1. O.Rəcəbov. "Qaytağı"

Birinci bölmənin (A) ilk periodu $6x+7x$ iki cümləli quruluşdadır. Cümlələrin musiqi mətni variantlı şəkildə təkrarlansa da, bəstəkar ikinci dəfə kadansın məqam istiqamətini dəyişərək Zabul Segaha xas olan kadans təqdim edir. Məqam quruluşunda art.2 iştirak etdiyi hər iki məqamın (Çahargah və Zabul Segah) melodiya daxilində növbələşməsi əsərin musiqi obrazına xüsusi rəng qatmışdır.

Növbəti perioda keçid segah kadansı ilə yaranır və melodiyanın fasiləsiz inkişafı əsas mövzunun yeni fazaya adlanması ilə baş verir. İkinci periodu təşkil edən iki cümlənin quruluşunda yenə də sekvensiyalar üstünlük təşkil edir. İnkişaf prosesi məzmunla yanaşı, formada da özünü göstərir. Belə ki, bəstəkar ikinci periodun sərhədlərini genişləndirir. Onu təşkil edən cümlələr $11x+13x$ olmaqla həm də reprizlik nümayiş etdirir. İkinci cümlənin məzmununu birinci periodu

Nümunə 2. O.Rəcəbov. "Qaytağı", orta bölmə.

bütünlüklə əhatə edərək A bölməsi üçün reprizli sadə iki hissəli formanı əmələ gətirmiş olur.

Pyesin orta bölməsində fakturada yerdəyişmə baş verir. Triollar müşayiət xəttinə keçir, melodiya isə akkordlu quruluşda növbəti mərhələyə keçid alır. Bu bölmənin (B) xarakteri daha çox kollektiv rəqslərdə qadınların çıxışı ilə səciyyəvi olan lirik mərkəzi hissə kimi özünü göstərir. Xüsusilə iti templi xalq rəqslərində orta bölmədə təzadlı obrazın yer alması səciyyəvidir və bu bölmə əsasən ya qadınlar tərəfindən, ya da duet şəklində icra edilir. O.Rəcəbovun pyesində də orta bölmənin xüsusiyyətləri dediyimiz fikirlərə uyğunluq nümayiş etdirir. Lakin, müşayiət xəttində arpeciolu triolların fasiləsiz hərəkəti ilə akkordlarla təfsir olunan mövzunun vəhdətində yaranan emosional əhval-ruhiyyə kənar bölmələrin xarakterini müəyyən mənada davam etdirir.

Repriza qısalmış şəkildə verilir. A bölməsinin yalnız birinci periodu ilə təşkil edilən reprizanın sonunda akkordlu faktura yenidən qayıdır və kiçik koda ilə miniatür tamamlanır.

Bəstəkarın daha bir fortepiano miniatürü "Rəqs" [3, s.311] adlanır. Burada bəstəkar çahargah məqam-

Nümunə 3. O.Rəcəbov. "Rəqs"

Allegro moderato

Əvvəlki miniatürdə olduğu kimi, burada da bəstəkar xalq rəqslərinə xas olan üçhissəli reprizli formaya müraciət etmişdir. Lakin həcm etibarilə kiçik olan bu pyesdə hər bölmə bir periodu əhatə edir. Musiqi məzmununa nəzər saldıqda isə "Qaytağı" da müşahidə etdiyimiz təzad elementləri bu pyesin orta bölməsində görmək mümkün deyil. Burada daha çox əsas leytmotivin transformasiyası və melodiyanın diapazonunun genişlənməsi baş verir. Pyesin təhlilini aparan E.Hümbətova öz məqaləsində təzadın əsasın dinamik boyalar vasitəsilə əldə olduğunu qeyd etmişdir [4, s.106]. Kiçik passajlar əsas melodiyanı mayənin zilinə qədər hərəkət etdirir. Lakin orta bölmədə əsas istinad pərdəsi məqamın VII pərdəsi - "do" səsidir. Cümlələrin kadansları məhz onun üzərində cəmləşir. Reprizada xüsusi dəyişikliyə rast gəlinmir.

Qeyd etdiyimiz kimi, O.Rəcəbov xeyli sayda xalq mahnı və rəqslərini fortepiano üçün işləyən bəstəkarlarımızdan biridir. Onun xalq musiqisinə münasibəti həm janr xüsusiyyətlərinin qorunması, həm də mahnı və rəqsin orijinal məzmununun saxlanması

intonasiyalarını daha qabarıq göstərməyə nail olmuşdur. Pyesin ilk cümləsində məqamın mayə (sol) pərdəsi ətrafında qurulan motivləri və xarakterik kadansı eşidə bilərik. 4x+4x quruluşlu iki cümləli ilk period məhz bu motivlər üzərində qurularaq həm də cüzi variantlılıq da sərgiləyir.

və məqam-intonasiyalara köklənən harmonik müşayiət partiyasının seçilməsi ilə özünü göstərir. Forte piano ifaçılığı və tədrisi istiqamətində mühüm işlər görmüş, xüsusilə dərs proqramlarının hazırlanmasında [6, s.8647], azyaşlı pianoçuların musiqi zövqünün milli zəmində formalaşması üçün xeyli sayda miniatürlərin müəllifi kimi tanınan O.Rəcəbovun işləmələrini də bu nailiyyətlər sırasına aid etmək olar. Bəstəkarın xalq rəqsləri əsasında fortepiano işləmələrindən bir neçəsini təhlilə cəlb etmişik.

"Qazağı" xalq rəqsinə əsaslanan işləmədə [3, s.225] bəstəkarın səsaltı polifoniyaya xas olan fakturaya müraciət etməsi maraqlıdır. Çoxsəslilik (əsas melodiya ilə birlikdə dörd səs xətti) əslində rəqs üçün çox da tipik olmayan müşayiət forması yaradır. Bu isə O.Rəcəbovun xalq rəqslərinin xor üçün işləmələrinin təsirindən qaynaqlandığını deməyə əsas verir. Bundan başqa, əsas melodiyanın yuxarı registrdə yer alması, digər səs xətlərinin isə sanki xor partiturası kimi mövqeyə sahib olması da bu qənaətə gəlməyə imkan verir.

Nümunə 4. O.Rəcəbov. "Qazağı" rəqs işləməsi

Tez-tez

Xalq rəqslərinin əksəriyyətində rast gəlinən reprizli üçhissəlilik burada müşahidə olunmur. Əsas mövzu ilk periodda təqdim edildikdən sonra onun işlənmə prosesi gedərək rəqsin növbəti və genişlənmiş bölməsini əmələ gətirir. Burada melodiyanın alterasiyalarla zənginləşdirilməsi ilə yanaşı, müşayiət partiyasında faktura dəyişikliyi də baş verir. Bəstəkar bir çox işləmələrdə müşahidə etdiyimiz ənənəvi arpeciolu quruluşa müraciət etmişdir. Lakin, səsaltı xətlər yenə də iki mövqedə öz yerini tuta bilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, işləmənin ikinci bölümündə

əsas dəyişiklik bilavasitə müşayiət partiyasında özünü göstərir. Burada həm akkordlu, həm arpeciolu, həm də səsaltı xətlərin yer alması ilə müşayiət partiyası rəngarəng təəssürat yaradır.

Digər bir işləmə "Azərbaycan" rəqsinə [3, s.227] əsaslanır. Bu rəqsin melodiyası geniş diapazonu və inkişafı ilə seçilir. Melodiyanın quruluşunda aşağı və yuxarı istiqamətli passajlar və geniş həcmli sıçrayışlara tez-tez yer verilir. Bəstəkar bu rəqsin də melodiyasını yuxarı registrdə verərək müşayiət partiyasını arpeciolardan təşkil edir.

Nümunə 5. O.Rəcəbov. "Azərbaycan" rəqsində fortepiano işləməsi

Cəld

Müşaiət partiyasında diqqəti cəlb edən başqa bir məqam bas mövqeyinin daha çox rəqsin əsaslandığı məqamın maye (sol) pərdəsində qərarlaşması ilə səciyyəvidir. Bu cəhət həm də xalq rəqslərinin instrumental ifasında müşaiət edən alətin dəm səsini saxlamasına bənzəyir.

Maraqlı işləmələrdən biri də "Uzundərə" xalq rəqsinə [3, s.230] əsaslanır. Bu rəqsin ilk bəstəkar təfsirinə biz dahi Üzeyir bəyin "O olmasın, bu olsun" musiqili komediyasında rast gəlmişik. Bəstəkar rəqsin melodiyasından əsərin baş qəhrəmanlarından biri - Məşədi İbadın mahnısında [3, s.20] istifadə etmişdi və bununla da rəqslərin vokal təfsirini verərək xalq musiqisinin geniş imkanlarını sərgiləmişdi. Qeyd edək ki, bu ənənə daha sonra Müslüm Maqomayevin "Nərgiz" operasında davam etdirilmiş, bəstəkar "Turaci"

xalq rəqsinin melodiyasına əsaslanan xor nömrəsi [7, s.10] bəstələmişdi. Bu təcrübəyə biz Oqtay Rəcəbovun da yaradıcılığında rast gəlirik. Bəstəkar on xalq rəqsini əsasında bəstələdiyi xor silsiləsində bu ənənəni davam etdirməklə yanaşı, özünəməxsus təfsir üsullarına da baş vurmuşdur.

Təhlilə cəlb etdiyimiz nümunədə instrumental miniatür janrının ənənələrinə sadıq qalan bəstəkar həm də xalq rəqsinin məzmununu və xarakterini bütün incəliyi ilə verməyə nail olmuşdur.

İşləmədə yenə çoxsəsli faktura tətbiq edilmiş olsa da, bu dəfə homofon harmonik quruluşa yer verilmişdir. Əsas melodiyaları müşaiət edən partiyada yer alan rəngarəng harmonik tərkiblər dəfələrlə təkrarlanan motiv və ibarələrin yeni boyalarda eşidilməsini təmin edir.

Nümunə 6. O.Rəcəbov. "Uzundərə" rəqsini əsasında fortepiano işləməsi

Mülayim

Bu cəhət rəqsin xoreoqrafik meyarlarından qaynaqlanmışdır. Rəqsi icra edərkən hər təkrar müxtəlif plastik elementlərlə zənginləşir və nəticədə kompozisiyanın obrazı formalaşır. O.Rəcəbovun işləməsində də həmin rolunu bilavasitə harmoniya (müşaiət partiyası) yerinə yetirmiş olur.

Beləliklə, O.Rəcəbovun xalq rəqslərinə əsaslanan fortepiano miniatürləri və işləmələrində müşahidə edilən əsas cəhətlər ilk növbədə müraciət edilən rəqsin əsas məzmununun qorunub saxlanması ilə səciyyəvilik təşkil edir. Bu cəhət bəstəkarın orijinal pyeslərində ilk növbədə rəqsin xarakteri, ritmik özəllikləri ilə özünü göstərir.

İşləmələrdə də isə bəstəkar rəqsin melodiyasını olduğu kimi qoruyub saxlayaraq onu harmonik və polifonik tipli müşaiət partiyaları ilə zənginləşdirməyə nail olur. Hər zaman pedaqoji yanaşma nümayiş etdirən bəstəkar həm də pyeslərdə azyaşlı pianoçunun ifaçılıq imkanlarını nəzərə almışdır. Məqalədə təhlilə cəlb etdiyimiz fortepiano miniatürləri O.Rəcəbovun bu səpkidə yazılmış əsərlərinin kiçik bir qismini təşkil edir. Bu da tədqiqatçılar üçün mövzunun daha geniş işlənməsi və mövcud materialın bütünlüklə araşdırılaraq daha dolğun nəticələr əldə etmələri üçün perspektivlər yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan musiqi tarixi. 5 cildə. Elmi red.Z.Səfərova. V cild. Bakı: Elm, 2020. 668 s.
2. Bədəlbəyli F., Rəcəbov O., Quliyeva N., Axundova Y. Fortepianoda çalmağ üçün vəsait. Bakı: Çıraq, 2011. 234 s.
3. Bədəlbəyli F., Rəcəbov O., Ağayeva S. Fortepianoda çalmağ üçün vəsait. Bakı: Çıraq, 2007, 372 s.
4. Hacıbəyov Ü.Ə. "O olmasın, bu olsun" musiqili komediyası Klavir // Bakı: Şərq-Qərb, 2008. 142 s.
5. Hübətova E.N. Oqtay Rəcəbovun fortepiano üçün "14 miniatür" silsiləsi. Bakı: Musiqi dünyası, 2019. № 4(81), s.103-107.
6. Kazımov N. Oqtay Rəcəbov - 80. Bakı: Musiqi dünyası, 2021. № 1(86), s.8645-8648 // <[http://www.anl.az/download/meqale/musiqi_dunyasi/2021/1-86/763126\(meqale\).pdf](http://www.anl.az/download/meqale/musiqi_dunyasi/2021/1-86/763126(meqale).pdf)>
7. Maqomayev M.M. "Nərgiz" operası. Klavir. Bakı, 1935. 174 s.
8. İmanov R.S. Oqtay Rəcəbov. Bakı: Şərq-Qərb, 2014. 223 s.
9. Rəcəbov O.M. Azərbaycan xalq rəqsləri. A cappella xor üçün. Bakı: Şirvanəşr, 2004. 43 s.

**Фортепианные миниатюры О. Раджабова на основе
азербайджанских народных танцев**

Представленная статья посвящена исследованию методов использования народных танцев в фортепианных произведениях азербайджанского композитора Октая Раджабова. Для реализации этой цели к анализу были привлечены фортепианные миниатюры «Гайтаги» и «Танец», а также народные танцы «Газахы» и «Азербайджан». О.Раджабов создавал интересные произведения на основе азербайджанских народных танцев как для фортепиано, так и для хора. В обеих областях он органично сочетал характерные черты жанра и народного танца, демонстрируя свое мастерство, глубоко понимая возможности фортепиано, а также возможности вокального голоса. В статье освещаются способы интерпретации народных танцев в фортепианных произведениях композитора.

Ключевые слова: *Октай Раджабов, народные танцы, фортепианные произведения, мелодия, аккомпанемент.*

O. Radjabov's miniatures for piano based on Azerbaijani folk dances

The presented article is dedicated to the study of the methods of drawing inspiration from folk dances in the piano works of Azerbaijani composer Oqtay Radjabov. To achieve this goal, the composer's piano miniatures "Gaytaghi" and "Dans" as well as the arrangements based on the folk dances "Qazaghi" and "Azerbaijan" have been analyzed. O. Radjabov has created interesting works by arranging folk dances for both instrumental and choral settings. In both areas, he has seamlessly combined the characteristics of the genre and folk dance, demonstrating mastery by deeply understanding the capabilities of choral voices as well as the piano in instrumental arrangements. The article highlights the methods of interpreting folk dances in the composer's piano works.

Keywords: *Oqtay Radjabov, folk dances, piano works, melody, accompaniment*